

REGULI ȘI NORME SOCIALE ÎN RENĂȘTERE ȘI EPOCA MODERNĂ
SOCIAL RULES AND NORMS IN THE RENAISSANCE AND MODERN ERA

DOI: [10.56177/AUA.PHILOLOGICA.1.26.2025.art.32](https://doi.org/10.56177/AUA.PHILOLOGICA.1.26.2025.art.32)

Conf. univ. dr. IOAN SCHEAU
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Abstract: *Social Rules and Norms in the Renaissance and Modern Era. This paper presents the main philosophical concepts of the Modern Age that deal with the problem of social rules and norms necessary for the functioning of society: Machiavelli, Hobbes, Locke, Hume and Rousseau.*

Niccolo Machiavelli presents a series of social rules and norms that apply to the good prince and through which he realizes a revolution of political science. These rules ensure both the success of the prince and the achievement of the ultimate goal that every prince has, that of remaining in power.

It is Thomas Hobbes who makes the transition from the natural right of man to the existence of natural laws as a means for the functioning of society. This coincides with the transition from the natural state to the social state of humanity by signing a social pact.

John Locke argues that the role of social norms and rules is to achieve the education of a good knight who is useful to society. This education is carried out with severity and fairness, in a private setting and must take into account the personality of the educated person. Within the whole educational process, it is reason that must lead, this being based on critical thinking, while knowledge is constantly subject to a process of improvement.

The most important theory of this period belongs to David Hume who was concerned both with the social rules under which society operates and with the existence of safety rules of the society. In the case of former, we can mention the reference to caring for the other or the fair distribution of property; in the case of the latter, we refer to the establishment of private property and the exchange by mutual agreement between citizens. Jean Jaques Rousseau takes the idea of natural law and natural law from Hobbes and argues that there must be social rules and norms that ensure the functioning of society.

They belong to the general will and must be formulated in the form of a universal law that applies to all citizens. These laws will guarantee justice and freedom for citizens and will underpin civil society.

In addition to these major concepts, the paper also refers to: Denis Diderot who argues that laws are rational and universal, substantiating the theory of positive natural law; Blaise Pascal who talks about the connection between justice and law in substantiating man's social political behavior; Voltaire who argues that there would have been no society if there had not been the idea of justice as a binder of any plurality of persons.

Keywords: *Ethics; Norms; Law; Rules; Education; Renaissance; Modern Age*

Lucrarea de față prezintă principalele concepții filosofice ale Renașterii și Epocii Moderne ce tratează problema regulilor și normelor sociale pe care se

bazează conviețuirea oamenilor în societate: Machiavelli, Hobbes, Locke, Hume și Rousseau. Pe lângă acestea lucrarea conține referiri și la câteva concepții ce ating tangențial această problemă: Diderot, Pascal și Voltaire.

Lucrarea este continuarea studiilor din 2023, *Norme și reguli sociale în Antichitatea greacă*, în care au fost prezentate concepțiile lui: Pitagora, Heraclit, Democrit și Socrate, și 2024, *Norme și reguli sociale în Antichitatea târzie și Evul Mediu*, în care au fost prezentate concepțiile lui: Hrisip, Epicur, Sextus Empiricus, Plotin, Augustin, Abelard, Averroes și Toma din Aquino.

1. Renaștere

Cunoscut în special datorită lucrării *Principele* în care pune bazele politicii moderne, Machiavelli este preocupat și de instaurare unor reguli și norme sociale care să garanteze guvernarea principatului. De aceea el vorbește de existența unui principe „bun”, despre principele său care trebuie să conducă cu succes societatea, ancorat permanent în așa numită politică reală. Ignacio Iturralde de ne spune că atunci când vorbește despre principele „bun” Machiavelli nu se referă la principele în sens clasic „deoarece pentru Machiavelli principele bun nu este cel pe care cu toții îl știm cu semnificația acestui adjectiv, respectiv nu cel care reunește mai multe virtuți după concepția clasică, nici cel mai binevoitor, înțeles în termen creștini, și cu atât mai puțin nu este cel mai liberal și mai generos”¹. De fapt, principele lui Machiavelli este cel care trebuie să-și asigure succesul său, acesta fiind garantat de atingerea scopului său unic acela de a rămâne la putere. Pentru a face acest lucru „principele bun este cel care posedă o mai mare virtute (un concert pe care Machiavelli îl redefinesc); asta implică, la nevoie, să-i înșeli supuși, să folosești mijloace pline de cruzime – chiar criminale – și, dacă e cazul, să nu respecti cea mai mare parte dintre promisiunile făcute”².

Acestea sunt considerate de Machiavelli regulile unui principe bun, al unui principe ideal pe care acesta și l-a imaginat și care are un singur scop politic, acela de a deține permanent conducerea cetății. Dar pentru ca acestea să funcționeze este nevoie de o regândire a moralității în politică, deoarece aici de multe ori minciuna și nu onestitatea îți poate asigura atingerea scopurilor propuse, „guvernarea cea mai buna fiind cea care, garantează cea mai mare siguranță și libertate, indiferent cum o face, chiar cu cruzime abjecție și necinste”³.

Analizând activitatea principelui bun, Machiavelli susține că acesta trebuie să fie ghidat în viața politică de două forțe: Virtutea și Fortuna, adică, pe de o parte, calitățile personale, înnăscute sau cultivate, ale principelui, pe de altă parte, forța externă care guvernează viața noastră și care trebuie îmblânzită. Pentru că, de multe ori, cele două forțe nu pot fi puse în acord, Machiavelli introduce noțiunea de oportunitate ca mediatore între cele două.

¹ Ignacio Iturralde, *Machiavelli. Despre principii, tirani și alte animale politice*, Editura Litera, București, 2021, p. 65.

² *Ibidem*, p. 65.

³ *Ibidem*, p. 66.

Odată stabilite cele trei elemente de care principele are nevoie pentru a cuceri și a păstra puterea, Machiavelli se poate ocupa pe larg de politica pe care o creează, sub toate aspectele sale: legea, conducerea societății, formele de guvernare, tipurile de principate, etc.

În ceea ce privește regulile pe care principele trebuie să le respecte, Machiavelli pune o prăpastie ce pare de netrecut între etică și politică, realizând o inversare a valorilor tradiționale demnă de o filozofie precum aceea a lui Nietzsche. Virtuțile devin cu ușurință vicii în politică (și trebuie renunțat la ele) la fel cum viciile de virtuți (și trebuie cultivate) în arta conducerii cetății, sau, cum spune Ignacio Iturralde, „avem de-a face u virtuți deghizate în vicii false, din moment ce, în realitate, sunt benefice, *bune* (respectiv, *utile*) pentru păstrarea puterii. Printre acestea se remarcă următoarele: să fii considerat zgârcit, meschin ori nemilos; să pedepsești public și excesiv de exemplar; să fii ipocrit, să înșeli, să nu respecti datoriile asumate. Dimpotrivă, sunt virtuți false care în realitate sunt vicii dăunătoare, *rele* (respectiv lipsite de utilitate) pentru scopul principal al principelui. Printre acestea din urmă figurează: să fii considerat risipitor; să-ți cheltuiești resursele cu mână largă (fapt ce te obligă la impunerea de taxe noi), ori să fii prea blând și să nu îi pedepsești pe cei care provoacă dezordine și îi afectează pe cetățeni”⁴. Să ne mai mirăm atunci de ce este așa de iubit de politicieni autorul italian? Păi când afirm că în politică contează binele personal și nu morala individuală, când spui că decizia politică nu trebuie să fie neapărat bună, nu ai cum să nu fie plăcută cei care se îndeletnicesc cu activitatea politică. Aceasta este, după cum spune Isaiah Berlin, o morală alternativă numită politică.

2. Epoca Modernă

Epoca Modernă reprezintă o perioadă favorabilă dezvoltării concepțiilor social-politice în cadrul cărora filosofii au atins și problema a normelor și regulilor de conviețuire socială. Aici vor fi prezentate cele mai importante concepții din această perioadă: Hobbes, Locke, Hume și Rousseau.

În concepția social-politică a lui Hobbes, cu cele două stări ale umanității: naturală și socială, își face loc și problema regulilor și normelor sociale ce trebuie să guverneze activitatea umană. Astfel, în starea naturală a umanității, nu există lege, nu există bine și rău, nu există dreptate, există doar frica de moarte ce îl împinge pe om în direcția opusă „războiului tuturor contra tuturor”, acolo unde se găsește starea socială a umanității. Aceasta, deși creată artificial, este guvernată de legile naturale ce rezidă din dreptul natural al omului și care sunt, potrivit lui Hobbes, două: „a căuta și a urma pacea” respectiv „să fim dispuși, atunci când și alții sunt, să renunțăm, în măsura în care considerăm necesar, la pace și la propria apărare, la dreptul asupra a oricui, și să ne mulțumim să avem tot atâta libertate față de ceilalți cât le este dată celorlalți față de ei înșiși”. Aceste legi devin baza

⁴ *Ibidem*, p. 100.

contractului social în urma căruia apar societatea și statul. Prin renunțarea la o parte a drepturilor noastre naturale devenim cetățeni.

Dar starea socială a umanității vine nu doar cu siguranță și cu pace, ea vine și cu o serie de riscuri deoarece suveranul, ce ține în mână sa toată puterea, are prea multe drepturi, ajungând acel monstru Leviatan care înghite indivizii. Potrivit lui Ignacio Iturralde Blanco drepturile sunt următoarele:

„Dreptul la cenzură: capacitatea de a limita libertatea de expresie a supușilor.

Dreptul la instruire și educație: capacitatea de a stabili materia ce trebuie predată în școli și universități cu scopul de a educa un spirit de supunere.

Dreptul de a stabili ce e bine și ce e rău: capacitatea de a stabilit criteriile a ce trebuie considerat bun și rău.

Dreptul de a stabili ce e drept și ce e nedrept, precum și de a judeca: capacitatea de a promulga toate legile civile pe care le consideră necesare și de a administra dreptatea cu maximă instanță jurisdicțională.

Dreptul de a hotărât doctrina religioasă.

Dreptul de a declara război și pace: capacitatea de a conduce în cel mai înalt grad armata și de a decide finanțarea acesteia.

Dreptul de a conduce administrația publică: capacitatea de a-i alege pe cei mai buni funcționari.

Dreptul de a interveni în economie: capacitatea de a distribuit resursele”⁵.

Întrebarea care ne apare acum este: mai rămâne o salvare din această situație dificilă? Răspunsul lui Hobbes este că salvarea noastră vine de la libertate. Desigur nu libertatea nelimitată din starea naturală a umanității, ci o libertate ce trebuie raportată permanent la consecințe. După cum spunea și Ignacio Iturralde Blanco „întotdeauna suntem liberi să nu facem ce ne spune legea, firește, acceptând consecințele”⁶. Această libertatea apare, în special, în mediile de viață în care încă nu s-a reglementat și rămâne până la apariția regulilor și normelor sociale.

Atunci când vorbim despre concepția social politic al lui John Locke ne referim, în special, la drepturile omului și la separarea puterilor în stat. Dincolo de aceste idei revoluționare se remarcă preocupare sa privind regulile și normele sociale atunci când atinge problemă educației unui bun cavaler. Regulile acestea se împart în două categorii: reguli în educația copilului și reguli în educația adultului.

Vorbind despre educația viitorului gentleman John Locke susține că aceasta trebuie făcută de un educator privat nu într-o școală publică, că ea trebuie să țină cont de personalitatea celui educat, deoarece doar astfel vom da societății cetățeni utili și virtuoși. Analizând această educație a viitorului gentleman Sergi Aguilar ne spune că trebuie să tratăm „copiii ca ființe raționale, argumentele trebuie adaptate vârstei lor iar vorbele trebuie calibrate în funcție de capacitățile lor (...) Trebuie stârnită și stimulată curiozitatea copiilor, nu să fie îndemnați să

⁵ Ignacio Iturralde Blanco, *Hobbes. Autoritatea supremă a marelui Leviatan*, Editura Litera, București, 2021, pp. 103-104.

⁶ *Ibidem*, p. 110.

accepte totul fără să pună nimic în discuție. Astfel le putem întări explicațiile și îi putem ajuta să le completeze”⁷. Educația propusă de Locke trebuie să fie rațională, bazată pe încredere și pe o relație deschisă între copii și părinți. La început poate fi una severă dar apoi trebuie să fie mai relaxată. Tot Aguilar susține că aceasta trebuie făcută „fără multe cadouri deoarece copii trebuie învățați să împartă”⁸.

Vorbind despre educația gentlemanului matur John Locke ne spune că aceasta trebuie să se bazeze pe gândirea critică și să fie îmbunătățită permanent. Aceste idei ne determină să îl vedem ca pe un gânditor revoluționar, cu mult înaintea epocii sale, un gânditor mai degrabă contemporan decât unul din Epoca Modernă. Practic toate regulile și normele sociale gândite de Locke subscriu idealului său educațional, magistral teoretizat în esul *Câteva cugetări asupra educației*: „se poate afirma că dintre toți oamenii peste care dăm, nouă din zece sunt ceea ce sunt, buni sau răi, utili sau inutili, din cauza educației primite”.

David Hume nu este cunoscut doar pentru concepția sa politică în care societatea este guvernată de așa-numitele legi ale justiției ci și pentru regulile social-politice pe care le gândește pentru formarea corectă a omului din punct de vedere moral. Gerardo Lopez Sastre insistă că, din această perspectivă, regulile și normele lui Hume pot fi împărțite în trei categorii:

a) Existența unui catalog al virtuților. Pornind de la ideea că „o acțiune este virtuoasă sau vicioasă doar în măsura în care indică o calitate de durată a sufletului, care se manifestă în întregul comportament și face parte din caracterul individual”⁹ Sastre susține că avem, la Hume, virtuțile care se pot încadra în una din cele patru categorii: „1. utile pentru ceilalți; 2. utile pentru posesorul lor; 3. imediat plăcute pentru ceilalți; 4. imediat plăcute pentru posesorul lor”¹⁰.

b) Grija față de ceilalți. Această regulă devine cheia conviețuirii sociale, societatea fiind văzută ca o mare familie în cadrul căreia trebuie să avem grijă de toți membrii care o formează. De altfel Gerardo Lopez Sastre ne spune că, „aceasta este originea moralei! Așadar, putem concluziona că omul lipsit de compasiune, de capacitatea de a simpatiza cu ceilalți, nu este cu adevărat de omenie”.

c) Explicația varietății judecăților morale. Desigur utilă nu este explicația acestei diversități morale pe care ne-o asigură Hume, ci soluția pe care o avem la îndemână pentru a trece dincolo de aceste diferențe și a deveni, ca societate, acea mare familie de care vorbeam anterior, și aceasta este, precum la Locke, educația. Aceasta este cea care trebuie să ne ajute să trecem dincolo de relativismul judecăților morale ca să devenim, ceea ce frumos numea Hume, *Un model al virtuții perfecte!* „Este vorba despre o persoană înzestrată cu dreptate, bunătate, dedicație pentru studiu, înțelepciune, galanterie, bune maniere, ingeniozitate, buna dispoziție, seninătate și liniște sufletească. Pe scurt, posedă toată gama de virtuți analizate de Hume, atât pe cele utile, cât și pe cele imediat plăcute”.

⁷ Sergi Aguilar, *Locke. Mintea este „tabula rasa”*, Editura Litera, București, 2021, p. 122.

⁸ *Ibidem*, p. 123.

⁹ Gerardo Lopez Sastre, *Hume. Când știi că ești sceptic*, Editura Litera, București, 2021, p. 83.

¹⁰ *Ibidem*, p. 82.

Existența acestor trei categorii de reguli și norme morale deschide calea către societate, către viziunea politică a lui Hume în cadrul căreia siguranța cetățenilor este dată de ajutorul pe care aceștia și-l acordă reciproc. Aceasta își obține puterea prin faptul că unește indivizii în realizarea proiectelor comune pe care aceștia le au. Poate de aceea îmbătat de avantajele pe care legea ni le oferă, Hume susține că acestea trebuie extinsă la nivel internațional, legea gestionând nu doar relațiile dintre cetățeni ci și relațiile dintre state.

Jean Jacques Rousseau susține o teorie social-politică similară celei a lui Hobbes referitoare la cele două stări ale umanității, trecerea de la starea naturală la cea socială realizându-se prin intermediul contractului social. Dar, după ce devenim cetățeni, spune Rousseau, e timpul să începem să devenim și oameni. Iar acest lucru se realizează cu ajutorul legilor universale ale societății ce decurg, în mod logic, din regulile voinței.

Nu cred că mira pe nimeni faptul că regulile și normele sociale la Rousseau au la bază luptă acestuia împotriva inegalităților, că acestea susțin dreptul la proprietate privată și că avem nevoie de educație pentru a ne deprinde cu acestea. Vorbim practic de un cadru moral de conviețuire în societate pe care Rousseau îl teoretizează în *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*. „Când omul se află în societate, trebuie în primul rând să își procure cele necesare, apoi cele superflue; urmează plăcerile și abia după aceea bogățiile imense și sclavii. Nu există nici o clipă de odihnă, iar ceea ce este mai straniu este că, cu cât nevoile sunt mai puțin naturale, cu atât cresc pasiunile sau, chiar mai rău, puterea de a le satisface; astfel încât, după ce a ajuns nespun de prosper, după ce a acumulat numeroase comori și a distrus numeroși oameni, eroul meu va sfârși prin a-i ucide pe toți, până devine singurul stăpân al universului. Pe scurt, acesta este cadrul moral, dacă nu al vieții umane, cel puțin al pasiunilor secrete ale fiecărui om civilizat”¹¹.

Cu alte cuvinte lipsa legii ne duce la „războiul tuturor contra tuturor”. De aceea rațiunea trebuie să propună și să susțină pacea cu ajutorul regulilor și normelor de conviețuire socială, căci, așa cum spunea Rousseau, „oamenii îi datorează dreptatea și libertatea doar legii. Acest organ salutar al voinței tuturor este cel care restabilește în drept egalitatea naturală dintre oameni. Această voce cerească îi dictează fiecărui cetățean percepțiile rațiunii publice și îl învață să acționeze conform maximelor proprii judecăți și să nu se afle în contradicție cu el însuși”¹². și cât de frumos se încheie cercul spre educație!

Educația trebuie să-l ajute pe copil să renunțe la vicii și să își dezvolte virtuțile, astfel încât, atunci când va ieși din mâinile educatorului, acesta să fie, în primul rând, OM. Profesorul la Rousseau are, precum la Platon, un dublu rol, ne

¹¹ Jean-Jacques Rousseau, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni* apud Robert R. Aramayo, *Rousseau. Și politica l-a făcut pe om (așa cum este)*, Editura Litera, București, 2020, p. 81.

¹² Jean-Jacques Rousseau, *Discurs despre economia politică*, apud Robert R. Aramayo, *Rousseau. Și politica l-a făcut pe om (așa cum este)*, Editura Litera, București, 2020, p. 85.

spune Robert Aramayo, „de educator și de legiuitor care elaborează legile orașului”¹³.

Alături de cele patru mari concepții social-politice prezentate, Epoca Modernă ne oferă și alte concepții filozofice în care există preocupări față de regulile și normele de conviețuire socială, chiar dacă acestea nu sunt analizate precum la gânditorii menționați anterior.

Denis Diderot are o concepție ce se subscie ideilor curentului luminist potrivit căreia regulile și normele sociale trebuie să fie raționale și universale și să se bazeze pe regulile eterne ale „morale raționale, care susține că fiecare individ și toate popoarele recunosc semenilor lor aceleași drepturi, cum ar fi: libertatea, proprietatea, etc. Baza acestor drepturi, încă o dată, nu se află revelația divină sau în autoritatea unui legislator, ci mai curând în caracterul lor intrinsec rațional și recognoscibil din partea tuturor oamenilor”¹⁴. Tocmai de aceea legile sunt văzute sub forma unui drept natural pozitiv, drept ce va fi inclus în documente politice, începând cu *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* din 1789.

Nostalgia pentru filosofia antică se manifestă la Diderot în ideea conform căreia scopul vieții omului, matricea sa călăuzitoare, este fericirea. Aceasta poate fi atât viciu cât și virtute! De aceea trebuie regândită moralitatea, deci regulile și normele de conduită umană, pentru ca goana omului după fericire să devină virtute și nu viciu. Modelul, și el reprezentat de gândirea antică, este stoicismul, deoarece calea către conviețuirea socială este deschisă de rațiune, cea care trebuie să-l ajute pe om să-și stăpânească pasiunile, căci, așa cum spune Milani, „dacă va reuși să stăpânească rațional pasiunile, omul va fi fericit”¹⁵.

Blaise Pascal prezintă legătura dintre regulile și normele sociale și comportamentul omului, susținând ideea că acestea sunt întotdeauna drepte și, deci, ele trebuie permanent respectate. De aceea, după cum spune Gonzalo Munoz Barallobre, „singurul lucru Important e să îi faci pe oameni să creadă că legile care îi conduce sunt corecte, e important să nu se îndoiască de lege, sau să nu o vadă niciodată cum e ea în realitate, adică un simplu capriciu”¹⁶.

Și la Pascal scopul vieții omului este fericirea, pe care o asociază – deosebit de periculos – cu posesia, cu acumularea de bunuri și cu distracția. Acest fapt provine din incapacitatea omului de a gândi corect fericirea. De aceea Pascal susține o renunțare la fericire, la căutarea esenței acesteia reprezentată de bine și dreptate, și căutarea lucrului cel mai important adevărul. Legea trebuie să se bazeze pe adevăr pentru a putea să impună ne spune Pascal.

Aceeași problemă a regulilor și normelor sociale o regăsim și la Voltaire, de data aceasta legată de problemă dreptății deoarece „n-ar fi existat nici o

¹³ Robert R. Aramayo, *Rousseau. Și politica l-a făcut pe om (așa cum este)*, Editura Litera, București, 2020, p. 90.

¹⁴ Claudia Milani, *Diderot. Spiritul iluminismului francez*, Editura Litera, București, 2021, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*, p. 79.

¹⁶ Gonzalo Munoz Barallobre, *Pascal. Omul este o trestie gânditoare*, Editura Litera, București, 2021, p. 80.

societate dacă oamenii nu ar fi conceput ideea unei oarecare dreptăți, care este liantul oricărei societăți”¹⁷. Pe lângă legătura cu dreptatea, regulile și normele sociale trebuie să se bazeze pe ideea de toleranță, acestea devenind acum apanajul umanității, ea fiind cea care ține în frâu conflictele. Dacă știm să ne iertăm unii pe alții avem o șansă ca societate.

Ca și Hume, Voltaire vorbește de variația judecăților morale dar, spre deosebire de acesta, susține că există o bază comună tuturor moralelor, cea care asigură salvarea și, totodată, funcționarea societății, și anume dreptatea și nedreptatea. Acest fapt îl determină să susțină că morala este universală, că „legea fundamentală a moralei acționează în același fel asupra tuturor popoarelor cunoscute. Există mii de diferențe între interpretările acestei legi, în mii de circumstanțe; dar baza rămâne mereu aceeași; și această baza reprezintă ideea de drept și cea de nedrept. În furia pasiunilor se comit, în mod excepțional, nedreptăți, așa cum la beție se pierde rațiunea”¹⁸.

Un alt aspect demn de luat în seamă la Voltaire este atitudinea pe care o are împotriva concepției social-politice a lui Machiavelli, despre care afirmă că a denaturat sensul cuvântului politician de la cel de cetățean la cel de înșelare a cetățeanului. Aici trebuie revenit, spune Voltaire, la sensul inițial al termenului. Pe de altă parte trebuie să înțelegem faptul că la Machiavelli regulile politice sunt diferite de regulile morale. Această idee trebuie respinsă deoarece moralitatea este cea care influențează, de obicei în bine, legea socială, normele și regulile de conviețuire în societate. Poate că tocmai această idee l-a determinat pe Robert Aramayo să susțină că „în opinia lui Voltaire și a altor iluminiști, ca Diderot, toți oamenii au în forul lor interior o noțiune clară despre corect și incorect ,pe lângă ce prescriu legile și religiile”¹⁹.

Concluzii

Multitudinea teoriilor prezentate duce la următoarele concluzii:

1. Renașterea marchează, prin scrierile lui Machiavelli, trecerea de la marile sisteme social-politice ale Antichității la teoriile gânditorilor moderni pe baza cărora s-a creat societatea actuală;
2. Conviețuirea socială devine, în Epoca Modernă, principala preocupare a marilor filosofi, ea fiind o preocupare universală în operele lui Hobbes, Locke, Hume sau Rousseau;
3. Rolul normelor și regulilor sociale nu este doar acela de a ajuta la conviețuirea oamenilor în societate, ci și acela de a sta la baza societății moderne;
4. Normele și regulile sociale nu sunt înnăscute, ele se deprind, după cum argumentează Locke și Rousseau, prin educație.

¹⁷ Voltaire, *Filosoful moralist*, apud Roberto R. Aramayo, *Voltaire. Ironia împotriva fanatismului*, Editura Litera, București, 2020, p. 84.

¹⁸ *Ibidem*, p. 87.

¹⁹ Roberto R. Aramayo, *Voltaire. Ironia împotriva fanatismului*, Editura Litera, București, 2020, p. 129.

Bibliografie

- ARAMAYO, Roberto R., *Rousseau. Și politica l-a făcut pe om (așa cum este)*, Editura Litera, București, 2020.
- ARAMAYO, Roberto R., *Voltaire. Ironia împotriva fanatismului*, Editura Litera, București, 2020.
- BARALLOBRE, Gonzalo Munoz, *Pascal. Omul este o trestie gânditoare*, Editura Litera, București, 2021.
- HERSCH, J., *Mirarea filosofică*, Editura Humanitas, București, 1994.
- ITURRALDE BLANCO, Ignacio, *Hobbes. Autoritatea supremă a marelui Leviatan*, Editura Litera, București, 2021.
- ITURRALDE, Ignacio, *Machiavelli. Despre principii, tirani și alte animale politice*, Editura Litera, București, 2021.
- KING, P. J., *O sută de filosofi*, Editura Rao, București, 2006.
- LOPEZ SASTRE, Gerardo, *Hume. Când știi că ești sceptic*, Editura Litera, București, 2021.
- MILANI, Claudia, *Diderot. Spiritul iluminismului francez*, Editura Litera, București, 2021.
- SCHEAU, Ioan, *Cinci repere în istoria filosofiei juridice*, în vol. O. Moșin, D. Opreș, I. Scheau, *Educația din perspectiva valorilor. Idei, concepte, modele. Tom XVII. Summa Theologica*, Editura Eikon, București, 2020.
- SCHEAU, Ioan, *Concepții social-politice ale Antichității grecești*, în vol. I. Scheau, D. Opreș, O. Moșin, *Educație și valori în societatea contemporană*, Editura Eikon, București, 2022.
- SCHEAU, Ioan, *Concepții social-politice ale Evului Mediu*, în vol. I. Scheau, D. Opreș, O. Moșin, *Educație și valori în societatea contemporană. Provocări și modele*, Editura Eikon, București, 2023.
- SCHEAU, Ioan, *Concepții social-politice ale Renașterii și Epocii Moderne*, în vol. D. Opreș, I. Scheau, M. Negru, *Inovare, integrare și comunicare în spațiul educațional*, Editura Eikon, București, 2024.
- SCHEAU, Ioan, *Istoria filosofiei*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2006.
- SCHEAU, Ioan, *Filosofia educației*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014.
- SCHEAU, Ioan, *Norme și reguli sociale în Antichitatea greacă*, în *Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană*, Editura Print Caro, Chișinău, 2023.
- SCHEAU, Ioan, *Noțiuni introductive în filosofia juridică*, în vol. C.A. Roșu, C. Nanu (ed.), *Tradiție și perspective în didactica modernă Vol 4*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2020.
- SCHEAU, Ioan, *Premise pentru un nou contract social*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, nr. 21, tom 2, 2023.
- SCHEAU, I., *Reguli și norme sociale în Antichitatea târzie și Evul Mediu*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, nr. 22, tom 2, 2024.
- STERE, Ernest, *Din istoria doctrinelor morale*, Editura Polirom, Iași, 1998.